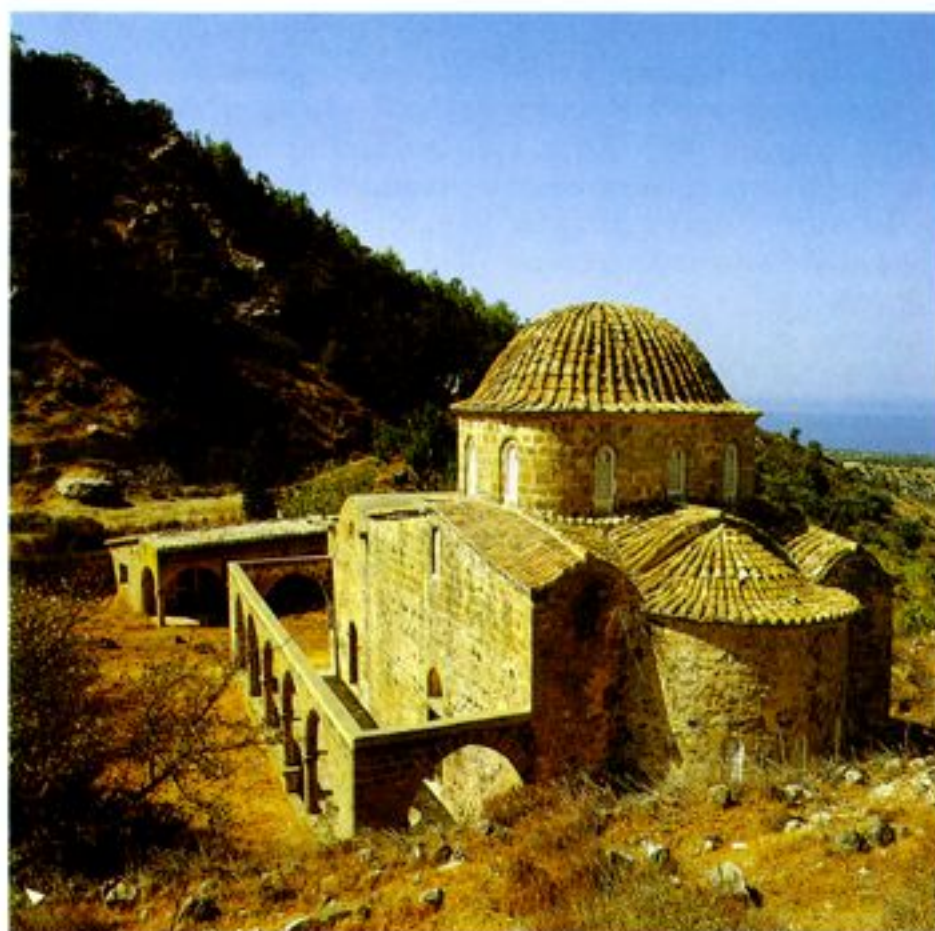

Η εκκλησία του Αντιφωνητή στο χωριό Καλογραία Κερύνειας

Αθανάσιος Παπαγεωργίου

Πρώην Διευθυντής Τμήματος Αρχαιοτήτων Κύπρου

Η εκκλησία του Χριστού του Αντιφωνητή στην κατεχόμενη Καλογραία. Κτίστηκε στα τέλη του 12ου αιώνα. Οι τοιχογραφίες του ναού χρονολογούνται από τα τέλη του 12ου έως τα τέλη του 15ου αιώνα. Η εκκλησία λεηλατήθηκε και τμήματα του εσωτερικού της καταστράφηκαν ολοσχερώς.

Ο αρχάγγελος Γαβριήλ στην αιχίδα του ιερού, πριν από την τουρκακή εισβολή.

Ο αρχάγγελος Μιχαήλ, στην αψίδα του ιερού, πριν από την τουρκική εισβολή.

Η αψίδα του ιερού. Οι αρχάγγελοι Γαβριήλ και Μιχαήλ μετά τη λεηλασία της εκκλησίας και την καταστροφή τους από τους Τούρκους. Οι αρχαιοκάπηλοι δεν κατόρθωσαν να αποτοιχίσουν ολόκληρα τα κεφάλια.

Το εσωτερικό της εκκλησίας του Χριστού του Αντιφωνητή, όπως είναι σήμερα, ύστερα από τη λεηλασία του 1976. Στο δυτικό τοίχο του ναού ό,τι έχει απομείνει από τις τοιχογραφίες του 15ου αιώνα.

Η εκκλησία του Αντιφωνητή κτίστηκε στα τέλη του 12ου αιώνα ως καθολικό μονής σε μια ειδυλλιακή τοποθεσία του δάσους του Πενταδακτύλου, με μια καταπληκτική θέα προς τη βόρεια ακρογιαλιά και τη θάλασσα. Στους κήπους της μονής φυτρώνει ένα από τα δύο δένδρα της υγραμβάρης (liquidambar), που φυτρώνουν στην Κύπρο, με τον αρωματικό φλοιό που χρησιμοποιείται για την παρασκευή θυμιάματος. Η εκκλησία ανήκει στον αρχιτεκτονικό τύπο του νησιώτικου οκταγωνικού και η μοναδική στην Κύπρο που σωζόταν έως το 1974 σε άριστη κατάσταση.

Αργότερα, στα τέλη του 15ου ή τις αρχές του 16ου αιώνα προστέθηκε στο ναό ο νάρθηκας στα δυτικά και στις αρχές του 16ου αιώνα ανοικτή στοά στη νότια πλευρά της εκκλησίας. Τη δαπάνη για την ανέγερση του νάρθηκα και της στοάς κατέβαλε ίσως η εκπατρός μάμμη του ιστορικού Estienne de Lusignan και γι' αυτό ο E. de Lusignan θεωρείται ο κτήτορας της μονής του Αντιφωνητή. Όπως αναφέρει ο ίδιος, ένας αδελφός του, που έγινε ορθόδοξος,μόναζε στο μοναστήρι του Αντιφωνητή.

Η εκκλησία διακοσμήθηκε με τοιχογραφίες στα τέλη του 12ου αιώνα. Στα τέλη όμως του 15ου ή τις αρχές του 16ου αιώνα το μεγαλύτερο μέρος της εκκλησίας διακοσμήθηκε και πάλι με τοιχογραφίες. Οι αρχικές τοιχογραφίες σώζονταν στην αψίδα, στις καμάρες του βήματος και στους ανατολικούς ελεύθερους κίονες του ναού, στο δυτικό κίονα του νότιου τοίχου και στο νοτιοδυτικό ημιχώνιο. Στην αψίδα εικονίζετο η Θεοτόκος ολόσωμη, στον τύπο της Βλαχερνίτισσας, μεταξύ των αρχαγγέλων Μιχαήλ και Γαβριήλ. Χαμηλότερα εικονίζονταν ιερουργούντες ιεράρχες. Στις καμάρες, πάνω από το βήμα, εικονίζονταν η Ανάληψις του Χριστού, πάνω από τα παραβήματα Κύπριοι ιεράρχες και στην ανατολική πλευρά του ανατολικού κίονα του βόρειου τοίχου και των δύο ελεύθερων κίωνων οι άγιοι Νικόλαος, Συμεών ο Στυλίτης, Δημητριάδος, Δανιήλ ο Στυλίτης, Τριφύλλιος και Συμεών ο Θαυματουργός. Στα εσωρράχια των τόξων που ενώνουν τους δύο ανατολικούς κίονες με το βόρειο και το νότιο τοίχο εικονίζονταν στηθαίοι οι άγιοι Φώτιος, Πολυχρόνιος, Ένδοξος και ένας αδιάγνωστος

Τοιχογραφία με τη Γέννηση του Χριστού. Τέλη του 12ου αιώνα.
Φωτογραφία πριν από την καταστροφή της εκκλησίας από τους Τούρκους.

Τρεις από τους δώδεκα αποστόλους στον εντοιχισμένο κίονα. Τμήματα της παράστασης έχουν αφαιρεθεί κατά τη διάρκεια της λεηλασίας της εκκλησίας. Φωτογραφία πριν από την τουρκική εισβολή.

Τοιχογραφία του τρούλου της εκκλησίας. Η παράσταση του Παντοκράτορα δεν καταστράφηκε, γιατί βρίσκεται σε μεγάλο ύψος. Διακρίνονται όμως επάνω στην κεφαλή του Παντοκράτορα σημάδια από πυρά σκοποβολής Τούρκων στρατιωτών.

άγιος. Στα τυφλά τόξα που σχηματίζονταν στη θέση των ανατολικών ημιχωρίων εικονογραφούντο η Γέννηση του Χριστού και η Υπαπαντή. Στο πάνω μέρος της δυτικής όψης των δύο ανατολικών κίωνων και μεταξύ των σκηνών της Γέννησης και της Υπαπαντής του Χριστού εικονίζονταν οι αρχάγγελοι Μιχαήλ και Γαβριήλ όρθιοι. Στο πάνω μέρος του δυτικού εντοιχισμένου κίονα του νότιου τοίχου εικονίζετο η Βάπτιση του Χριστού. Χαμηλότερα, στον ίδιο κίονα εικονίζονταν ο απόστολος Παύλος και ο άγιος Ένδοξος. Στο νοτιοδυτικό ημιχώνιο ήταν ζωγραφισμένη η Μεταμόρφωση του Χριστού.

Οι τοιχογραφίες ανήκουν στο γενικότερο ρεύμα της υστεροκομνηνείας ζωγραφικής της Κύπρου (τέλη 12ου αιώνα). Λιγότερο ραδινές, με έντονη την αντίθεση ανάμεσα στη σκιά της περιφέρειας και των φωτισμένων τμημάτων του προσώπου, περισσότερο ίσως σχηματοποιημένες από τις πριν από τη φραγκική κατάκτηση τοιχογραφίες, χαρακτηρίζονται, όπως και εκείνες, από την έντονη απόδοση της ομορφιάς και το συγκερασμό του θείου και του ανθρώπινου κάλλους.

Τα υπόλοιπα τμήματα της εκκλησίας ξαναζωγραφίστηκαν στα τέλη του 15ου αιώνα ή στις αρχές του 16ου. Στο κέντρο του τρούλου ήταν ζωγραφισμένος ο Παντοκράτωρ και γύρω του η Δέσις και πλήθος αγγέλων. Χαμη-

λότερα εικονίζονταν οι απόστολοι καθήμενοι επί θρόνων και μεταξύ των παραθύρων του τρούλου οι δεκαέξι προφήτες. Στο βόρειο τοίχο εικονίζετο η γιγαντιαία σκηνή της Μέλλουσας Κρίσης-Δευτέρας Παρουσίας, που κάλυπτε και τους δύο κίονες-παραστάδες του βόρειου τοίχου. Ένας χαρακτηριστικός εικονογραφικός νεωτερισμός είναι η αντικατάσταση του Αδάμ και της Εύας, εκατέρωθεν της Ετοιμασίας του Θρόνου, από τα Βρέφη της Βηθλεέμ που έσφαξε ο Ηρώδης. Απέναντι, στο νότιο τοίχο, ανάμεσα στους δύο κίονες-παραστάδες, εικονίζετο η πολυπρόσωπη σκηνή της Ρίζας του Ιεσσαί. Στο βορειοδυτικό ημιχώνιο και γύρω από αυτό, σκηνές από τη ζωή της Θεοτόκου. Χαμηλότερα, στο βόρειο και στο νότιο τοίχο υπήρχαν όρθιοι άγιοι.

Οι τοιχογραφίες αυτές είναι από τα χαρακτηριστικά δείγματα της κυπριακής σχολής της μεταβυζαντινής ζωγραφικής, που βαίνει παράλληλα με την πιο γνωστή κρητική σχολή. Μια μεγάλη διαφορά ανάμεσα στις δύο σχολές είναι η καλλιέργεια της μνημειακής ζωγραφικής στην Κύπρο στα τέλη του 15ου αιώνα και μέχρι το 1570 που η Κύπρος κατελήφθη από τους Τούρκους.

Το τέμπλο του ναού ήταν ξυλόγλυπτο, του 16ου αιώνα, όπως και ο σταυρός και τα λυπηρά. Στο εικονοστάσι υπήρχαν εικόνες του

Η Παναγία ένθρονη, Βρεφοκρατούσα. Τέλη του 15ου αιώνα. Δεσποτική εικόνα από το τέμπλο του ναού.
Αφαιρέθηκε από το ναό μαζί με την πάριση εικόνα του ένθρονου Χριστού. Πουλήθηκε στο Λονδίνο και εντοπίστηκε στην Αθήνα.
Επιστροφή στην Κύπρο στις 14 Σεπτεμβρίου του 1998 με απόφαση του Υπουργού Πολιτισμού κ. Εμάνουελ Βενιζέλου.

Τμήμα του εικονοστασίου πριν από τη λεηλασία και την καταστροφή. Οι εικόνες πουλήθηκαν στο εξωτερικό. Τέσσερις εντοπίστηκαν πριν από τρία χρόνια στην Ολλανδία και η υπόθεση βρίσκεται στα δικαστήρια του Ρόττερνταμ.

16ου αιώνα (ο Χριστός, η Παναγία, ο Ιωάννης ο Θεολόγος, η Δέηση και τρεις εικόνες του Δωδεκαόρτου), ένα βημόθυρο του 16ου και ένα άλλο του 17ου αιώνα, καθώς και εικόνα του αρχαγγέλου Μιχαήλ, του 17ου αιώνα. Μια άλλη εικόνα, του 16ου αιώνα ή και παλαιότερη, επίσης του αρχαγγέλου Μιχαήλ, ήταν στερεωμένη στο νότιο τοίχο.

Ήδη από το 1975 οι Τούρκοι κατέστρεψαν το εικονοστάσι. Στα χρόνια που ακολούθησαν άρχισε η συστηματική καταστροφή και αφαίρεση των τοιχογραφιών με την ανοχή αν όχι και τη συγκατάθεση του κατοχικού καθεστώτος και του τουρκικού στρατού. Οι Τούρκοι κατέστρεψαν τα κεφάλια των δύο αρχαγγέλων στην αιρίδα, αφαίρεσαν το πάνω μέρος της σκηνής της Γέννησης του Χριστού (12ος αιώνας) και πυροβόλησαν με κνηγετικό όπλο τον Παντοκράτορα στον τρούλο. Τις μεγάλες συνθέσεις της Μέλλουσας Κρίσης και της Ρίζας του Ιεσσαί έκοψαν σε κομμάτια και τις αφαί-

ρεσαν. Πολλά κομμάτια καταστράφηκαν κατά την αφαίρεση. Περισσότερα από εξήντα εντοπίστηκαν στο Μόναχο. Τριάντα δύο κομμάτια ανακτήθηκαν πρόσφατα και επαναπατρίστηκαν στην Κύπρο, το Δεκέμβριο του 1997. Τα υπόλοιπα βρέθηκαν από την Αστυνομία του Μονάχου σε υποστατικά του Τούρκου αρχαιοκατήλου Aydin Dikmen τον Οκτώβριο και το Νοέμβριο του 1997.

Έκλεψαν επίσης το σταυρό και τα λυπηρά και όλες τις εικόνες και τα βημόθυρα και τα εξήγαγαν στην Ευρώπη. Η μεγάλη εικόνα της ένθρονης Θεοτόκου από το εικονοστάσι εντοπίστηκε στην Ελλάδα (επεστράφη στην Κύπρο το Σεπτέμβριο του 1998). Τέσσερις άλλες εικόνες από τη Δέηση (Πέτρος, Παύλος, Ιωάννης και Μάρκος) εντοπίστηκαν στην Ολλανδία και η Εκκλησία της Κύπρου άρχισε δικαστικό αγώνα για την ανάκτησή τους. Η δίκη εκκρεμεί ενώπιον δικαστηρίου στο Ρόττερνταμ.

Τοιχογραφία με την παράσταση της Μέλλουσας Κρίσης, πριν από τη λεηλασία. Στις σελίδες 192-199 εικονίζονται τα τμήματα που αφαιρέθηκαν κατά τη λεηλασία του ναού από τους Τούρκους και βρέθηκαν στο Μόναχο, στην κατοχή του Aydin Dikmen. Στις σελ. 192-197 εικονίζονται τα τμήματα της παράστασης της Μέλλουσας Κρίσης που βρέθηκαν στο Μόναχο το Σεπτέμβριο του 1997 και επαναπατρίστηκαν το Δεκέμβριο του ίδιου έτους. Τα τμήματα της παράστασης στις σελ. 198-199 εντοπίστηκαν τον Οκτώβριο του 1997 στο Μόναχο και βρίσκονται αξίωμα στην Αστυνομία του Μονάχου.

